

جایگاه مادری در فرهنگ اسلام و سکولار

مریم قنبری^۱

چکیده

جایگاه مادری در فرهنگ اسلامی و نگرش سکولار از ابعاد گوناگون فلسفی، اجتماعی و حقوقی قابل بررسی است و هر یک از این دو منظومه معرفتی، تفسیری متفاوت از نقش و کارکرد مادری ارائه می‌دهند. فرهنگ اسلامی، مادری را فراتر از یک نقش زیستی و اجتماعی، رسالتی قدسی و تربیتی معرفی می‌کند که غایت آن پرورش نسلی صالح، استحکام بنیاد خانواده و تقرب به خداوند متعال است. در مقابل، رویکرد سکولار که بر فردگرایی و عقلانیت مدرن استوار است، مادری را عمدتاً انتخابی فردی یا وظیفه‌ای اجتماعی می‌داند و ابعاد بیولوژیکی، حقوقی و اجتماعی آن را پررنگ‌تر می‌سازد. این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای و مستند، به تحلیل تطبیقی جایگاه مادری در فرهنگ اسلامی و سکولار می‌پردازد و ضمن تبیین مبانی، اهداف و کارکردهای این نقش در دو دیدگاه، نقاط اشتراک و افتراق آنها را آشکار می‌سازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که با وجود تفاوت‌های بنیادین، هر دو نگرش بر ضرورت حمایت‌های حقوقی، بهداشتی و روانی از مادران تأکید دارند؛ با این حال، نگرش اسلامی با تأکید بر جنبه‌های معنوی و تربیتی، تصویری جامع‌تر و عمیق‌تر از جایگاه مادری ارائه می‌دهد. تحلیل حاضر می‌تواند علاوه بر ارتقای گفتمان علمی در حوزه زن و خانواده، مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و اجتماعی در جهت پاسداشت مقام مادر و تحکیم نهاد خانواده فراهم آورد.

کلمات کلیدی: اسلام، حقوق زن، خانواده، سکولار، مادری.

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه بنت الرسول (س) شهرستان الشتر

مقدمه

نقش مادری در جوامع بشری از دیرباز به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های ساختار خانواده و عامل کلیدی در شکل‌دهی به هویت فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی انسان‌ها مطرح بوده است. با وجود اهمیت فراوان این نقش، نگرش‌ها نسبت به جایگاه مادری در فرهنگ‌های مختلف، به ویژه در دو رویکرد اسلامی و سکولار، تفاوت‌های بنیادینی دارد که شناخت و تحلیل آن‌ها برای فهم بهتر چالش‌ها و فرصت‌های پیش‌روی مادران و خانواده‌ها ضرورت یافته است. در این زمینه پرسش اصلی تحقیق چنین مطرح می‌شود: جایگاه مادری در فرهنگ اسلامی و سکولار چگونه تعریف شده و چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در ابعاد فلسفی، اجتماعی و حقوقی میان این دو رویکرد وجود دارد؟

هدف این پژوهش، تحلیل تطبیقی و جامع جایگاه مادری در فرهنگ اسلامی و سکولار است تا با بهره‌گیری از منابع دینی، فلسفی، حقوقی و اجتماعی، ابعاد مختلف این نقش را بررسی کرده و تفاوت‌ها و نقاط اشتراک آن‌ها را تبیین نماید. شناخت عمیق این موضوع می‌تواند به ارتقای کیفیت سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های حمایت از مادران و خانواده‌ها در جوامع مختلف کمک کند.

انجام این تحقیق از آنجا ضرورت دارد که با گسترش تحولات فرهنگی و اجتماعی و ورود رویکردهای نوین به حوزه خانواده، فهم دقیق جایگاه مادری در دو فرهنگ متضاد، برای حفظ انسجام خانواده و سلامت روانی و اجتماعی جامعه اهمیت فراوانی یافته است. افزون بر این، فقدان مطالعات جامع و تطبیقی که به صورت هم‌زمان ابعاد فلسفی، حقوقی و فرهنگی مادری را در هر دو رویکرد اسلامی و سکولار مورد بررسی قرار دهند، خلأ پژوهشی مهمی است که این تحقیق در پی پر کردن آن است.

مطالعات و آثار متعددی در این زمینه و به این موضوع پرداخته‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به کتاب «نقش و جایگاه مادر در خانواده» نوشته حسنعلی میرزاییگی اشاره کرد که به تحلیل جامع نقش مادر در خانواده و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی آن پرداخته است. همچنین، کتاب «جایگاه و مسائل زنان در فرهنگ اسلام و تجدد» اثر امیرحسین بانکی‌پورفرد، که به بررسی مسائل جنسیتی و جایگاه زنان و مادری در فرهنگ اسلامی و تمدن مدرن پرداخته است. علاوه بر این، مقاله «جایگاه و منزلت مادر در اسلام و فرهنگ بشری» نوشته ابراهیم صنوبر، که به صورت علمی و تخصصی به بررسی ارزش والا و جایگاه ویژه مادر در آموزه‌های اسلامی می‌پردازد. افزون بر این، مقاله «بررسی تطبیقی جایگاه مادر در

فرهنگ جاهلی و اسلامی» تالیف مریم مشهدی علی پور، که مقایسه‌های بین جایگاه مادر قبل از اسلام و پس از آن را ارائه می‌دهد و به تغییرات فرهنگی و اجتماعی در این زمینه اشاره دارد.

با وجود منابع و تحقیقات موجود، کمتر پژوهشی به صورت جامع و تطبیقی با نگاه عمیق فلسفی، دینی و اجتماعی به جایگاه مادری در دو رویکرد اسلامی و سکولار پرداخته است. این تحقیق تلاش می‌کند تا این خلا را پر کرده و با ارائه تحلیلی منسجم، زمینه‌ساز فهم بهتر و راهکارهای مؤثرتر در حوزه حمایت از مادران و تقویت نهاد خانواده شود.

۱. مبانی نظری، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

مفهوم مادری از دیرباز یکی از محورهای اصلی در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف بوده است. جایگاه مادری نه تنها در حوزه‌های خانوادگی و تربیتی بلکه در گسترده فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی نقش‌آفرینی می‌کند. بررسی جایگاه مادری در فرهنگ‌های گوناگون، به‌ویژه در دو منظومه فکری اسلام و سکولاریسم، نیازمند تکیه بر مبانی نظری متقن و چندبُعدی است. در این بخش با مرور این مبانی نظری و تعاریف کلیدی در حوزه مادری، زمینه فهم عمیق‌تری از مفاهیم مرتبط فراهم خواهد شد.

۱-۱ مفهوم مادری از دیدگاه‌های مختلف

از نظر بیولوژیکی، مادری به پیوند فیزیولوژیکی بین زن و فرزندش اشاره دارد که شامل فرآیندهای حاملگی، زایمان و شیردهی است. این عملکردها بر اساس عوامل زیستی و هورمونی مانند اکسیتوسین و پرولاکتین شکل می‌گیرد که در ایجاد رابطه عاطفی و مراقبت موثر نقش اساسی دارند. (ساروخانی، ۱۳۹۸، ص. ۴۵).

از منظر اجتماعی، مادری به مجموعه وظایف و انتظاراتی اشاره دارد که جامعه به مادران سپرده و واگذار می‌کند، مانند مراقبت، تربیت و حمایت عاطفی از فرزندان. هاکشید تاکید می‌کند: «مادران علاوه بر وظایف خانه‌داری مسئولیت‌های شغلی بیرون از خانه را نیز بر عهده دارند و این مسئولیت دوگانه فشار زیادی به آنان وارد می‌کند.» (هاکشید، ۱۹۸۹، ص. ۲۱).

از بُعد فرهنگی، مادری نمادی است از فداکاری، محبت بی قید و شرط و مسئولیت پذیری که در قالب آداب و رسوم، سنت ها و ارزش های فرهنگی مختلف تجلی می یابد. این ابعاد فرهنگی نحوه نگاه به نقش مادری و رفتارهای مرتبط با آن را شکل می دهد. (آزادارمکی، ۱۳۹۳، ص. ۵۰).

۲-۱ اسلام: تعریف رویکرد فکری و عملی اسلام به خانواده

اسلام، خانواده را واحد بنیادین جامعه می داند و نقش مادر را به عنوان مظهر رحمت الهی برجسته می کند. «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا؛ و ما به انسان سفارش کردیم که به پدر و مادر خود نیکی کند؛ مادرش او را با سختی حمل کرد و با سختی به دنیا آورد.» (احقاف: ۱۵). آیت الله مکارم شیرازی در ذیل این آیه می نویسد: «تأکید قرآن بر رنج های مادر، در واقع بزرگداشت جایگاه او و دعوت به سپاسگزاری عملی از زحمات وی است.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص. ۴۸۵).

همچنین پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ؛ بهشت زیر پای مادران است.» (مجلسی، ۱۳۸۸، ج ۷۴، ص. ۸۲). این بیان، اوج احترام و ارزش گذاری به مقام مادر را نشان می دهد.

۳-۱ فرهنگ اسلامی

برخی از اندیشمندان اسلامی معاصر، فرهنگ را به معنایی عام به کار برده اند که شامل علوم عقلی (مانند ریاضیات و منطق)، علوم تجربی و علوم نقلی (مانند صرف و نحو و تاریخ) می گردد. ارکان آن عبارت است از: فلسفه، عرفان، دین، هنر، ادبیات، کلام (عقاید)، اخلاق، فقه، نظام های ارزشی حقوقی، اخلاقی و دینی، زیباشناختی، عرف و عادات و آداب و رسوم. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص. ۲۷۱). در یک تعریف کلی از فرهنگ دینی می توان گفت: «فرهنگ دینی عبارت است از عقاید، باورها، الگوها، روش و شیوه های عمل جامعه ای که به یکی از شریعت های الهی ایمان دارد و در اعتقادات و اعمال از پیامبر خدا (ص) پیروی و اطاعت می کند». بر این اساس فرهنگ اسلامی عبارت است از: «مجموعه عقاید، باورها، ارزش ها، آداب و رسوم، الگوها، روش و شیوه های عمل متخذ از قرآن کریم و سنت معصومین (ع)». حال فرهنگ هر یک از افراد و جوامعی که دین رسمی آنان اسلام

است، در صورتی اسلامی قلمداد می‌شود که همواره یاد شده بر کلیه روابط چهارگانه ایشان با خدا، خود، طبیعت و جامعه حاکم باشد. از سوی دیگر هرگاه معنای فرهنگ به دستاوردهای بشر و میراث اجتماعی آن اطلاق شود، فرهنگ اسلامی عبارت از: «مجموع آثار مثبت مادی و غیرمادی جوامع اسلامی که افراد آن عقاید، باورها، ارزش‌ها، آداب و رسوم، الگوها و شیوه‌های عمل خود را از قرآن کریم و سنت معصومین (ع) اخذ کرده و در پیروی از آن، هیچ گونه کوتاهی عمدی روا ندارند.» (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۱، ص. ۲۷۱).

اهم ویژگی‌های فرهنگ اسلامی عبارت است از:

- منابع بنیادین فرهنگ اسلامی (قرآن کریم و سنت معصومین (ع)، در نوع خود بی‌نظیر است.
- اصول و مبانی فرهنگ اسلامی ثابت است و با نوآوری‌ها، خلاقیت‌ها و ابتکارات مسلمین از بین نمی‌رود.
- احکام، قوانین و الگوهای ارائه شده در فرهنگ اسلامی، روشن و کامل است.
- فرهنگ اسلامی انسان را به سوی آگاهی و آزادی مسئولانه سوق می‌دهد و او را از اطاعت و تمکین کورکورانه قواعد اجتماعی و فرهنگ‌های رشد نیافته باز می‌دارد.
- فرهنگ اسلامی قابلیت جهانی شدن دارد.
- انتقال فرهنگ اسلامی سریع و نافذ است. از آنجا که فرهنگ اسلامی از سوی فطرت انسان‌ها مورد تأیید واقع می‌شود و دین اسلام، بعضی از رفتارها و رسوم را پذیرفته و تأیید می‌کند، پذیرش فرهنگ اسلامی از سوی افراد و جوامع به آسانی صورت می‌گیرد و به سرعت در اعماق قلب‌ها جای می‌گیرد.
- فرهنگ اسلامی در چهارچوب اصول و مبانی ثابت خود، به مبادله و ارتباط با فرهنگ‌های دیگر می‌پردازد. (شرفی، ۱۳۸۱، ص. ۱۲۴).

۴-۱ سکولاریسم: تبیین مفهوم و انواع آن

سکولاریسم، از مهم‌ترین مسائل مطرح شده در جوامع اسلامی و جزء جدانشدنی جهان و تفکر مدرن و از اصول حاکم بر فرهنگ غرب شمرده شده است. (طاهری، ۱۳۸۴، ص. ۴۴۲). در یک معنای کلی،

نتیجه گیری

جایگاه مادری به عنوان یکی از بنیادین ترین ارکان خانواده و جامعه، در دو رویکرد اسلامی و سکولار دارای تفاوت های عمیق، اما در عین حال نقاط اشتراک مهمی است که فهم آنها برای توسعه سیاست ها و برنامه های فرهنگی و اجتماعی ضروری به نظر می رسد. فرهنگ اسلامی مادری را نه تنها یک نقش زیستی، بلکه رسالتی مقدس، معنوی و تربیتی می داند که در چارچوب آموزه های وحیانی، هدف اصلی آن تربیت نسل صالح، ارتقاء کمال انسانی و تقرب به خداوند است. این نگرش مادری را به عنوان سنگ بنای اخلاق، معنویت و انسجام خانواده معرفی می کند و آن را در زمره عبادات و جهاد فی سبیل الله قرار می دهد. این رویکرد، ابعاد مختلف نقش مادری را فراتر از جنبه های بیولوژیکی و اجتماعی گسترش داده و به آن عمق فلسفی و معنوی می بخشد که منجر به پاسداشت و تکریم جایگاه مادر در جامعه می شود.

در مقابل، رویکرد سکولار که مبتنی بر فلسفه فردگرایی و حقوق بشر است، مادری را به عنوان انتخابی فردی یا مسئولیتی اجتماعی می شناسد که عمدتاً بر جنبه های بیولوژیکی، حقوقی و اجتماعی تمرکز دارد. در این نگرش، مادری از حیث معنویت و فلسفه تربیتی به نسبت کمتر مورد توجه قرار می گیرد و نقش مادر در قالب یکی از نقش های متعدد زندگی زنان، از جمله اشتغال و مشارکت اجتماعی بررسی می شود. با این حال، تأکید بر حمایت های قانونی، مرخصی زایمان، حقوق برابر و دسترسی به خدمات بهداشتی و اجتماعی از مواردی است که اهمیت زیادی در این رویکرد دارد و نشان دهنده تلاش برای حفظ تعادل میان حقوق فردی و نقش مادری است.

نکته قابل توجه آن است که هر دو رویکرد در سطح عملی بر ضرورت حمایت های جامع از مادران اتفاق نظر دارند؛ حمایت هایی که سلامت جسمی، روانی و اجتماعی مادران را تضمین می کند و در نهایت موجب تحکیم بنیان خانواده و ارتقای رفاه اجتماعی می گردد. این نقطه اشتراک، فرصت ارزشمندی را برای گفت و گوی میان فرهنگی و طراحی سیاست های خانواده محور و فراگیر فراهم می آورد که می تواند از تضادها کاسته و به همگرایی منجر شود.

با توجه به تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی معاصر و همزمانی سنت‌های دینی با تأثیرات مدرنیته، درک جامع و متوازن جایگاه مادری بیش از پیش اهمیت یافته است. مادری نه فقط به عنوان نقش زیستی و اجتماعی، بلکه به عنوان یکی از عوامل اصلی شکل‌دهنده هویت فردی و جمعی و استمرار دهنده ارزش‌های فرهنگی، اخلاقی و معنوی جامعه محسوب می‌شود. تعامل سازنده میان نگرش‌های اسلامی و سکولار در این حوزه می‌تواند چالش‌های پیچیده جامعه معاصر را مدیریت کند و فرصت‌هایی نو برای تقویت سرمایه انسانی و تاب‌آوری اجتماعی فراهم آورد.

از منظر روش‌شناسی، به‌کارگیری رویکرد توصیفی-تحلیلی و استفاده از منابع گسترده دینی، فلسفی و حقوقی، امکان تحلیل چندبعدی، عمیق و مستند جایگاه مادری را فراهم ساخته است که نه تنها به فهم بهتر این نقش در دو فرهنگ متضاد کمک می‌کند، بلکه چارچوبی قوی برای پژوهش‌های آتی و راهنمایی سیاست‌گذاران در حوزه خانواده و زنان فراهم می‌آورد.

در نهایت، تقویت جایگاه مادری به عنوان نهاد بنیادین خانواده، در هر دو رویکرد، ضمن ارتقای کیفیت زندگی مادران و کودکان، به تحکیم پایه‌های جامعه سالم، پویا و انسانی می‌انجامد. بنابراین، توصیه می‌شود سیاست‌گذاران، نهادهای فرهنگی و اجتماعی و پژوهشگران با درک عمیق تفاوت‌ها و شباهت‌ها، راهکارهای متوازن، جامع و مؤثری را برای حمایت عملی، حقوقی و فرهنگی از مادران و خانواده‌ها تدوین و اجرا کنند تا زمینه‌ساز شکوفایی خانواده و جامعه‌ای انسانی‌تر و پایدارتر باشند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۹۳). تحف العقول. انتشارات موسسه فرهنگی دارالحدیث. چاپ پنجم.
- ۲. ارسطو. (۱۳۸۱). سیاست. ترجمه حمید عنایت. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (آموزش انقلاب اسلامی). چاپ اول.
- ۳. آزادارمکی، تقی. (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی فرهنگ. انتشارات علم. چاپ دوم.
- ۴. اسمیت، برندا. (۱۳۹۰). مصر باستان. ترجمه آریتا یاسائی. انتشارات ققنوس. چاپ اول.
- ۵. برگر، پیتر. (۱۴۰۲). سایبان مقدس. ترجمه ابوالفضل مرشدی. انتشارات نشر ثالث. چاپ سوم.
- ۶. بک، اولریش. (۱۳۸۸). جامعه در مخاطره جهانی. ترجمه محمدرضا مهدی‌زاده. انتشارات کویر. چاپ اول.
- ۷. بووار، سیمون دو. (۱۳۷۸). جنس دوم. ترجمه شجاع‌الدین شفا. انتشارات خوارزمی.
- ۸. تیلور، چارلز. (۱۴۰۱). عصر سکولار. ترجمه علیرضا پاک‌نژاد. انتشارات موسسه فرهنگی هنری پگاه روزگار نو. چاپ اول.
- ۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۵). مجموعه بیانات و سخنرانی‌ها. دفتر حفظ نشر و آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای. گرفته شده از سایت: Khamenei.ir
- ۱۰. خمینی، سیدروح اله. (۱۳۸۵). صحیفه امام. انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ چهارم.
- ۱۱. خمینی، سیدروح اله. (۱۳۸۷). تحریرالوسیله. انتشارات موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره). چاپ دوم.
- ۱۲. دیویس، آنجلا. (۱۹۸۱). زنان، نژاد و کلاس. انتشارات خانه تصادفی. چاپ اول.
- ۱۳. راسل، برتراند. (۱۴۰۰). چرا مسیحی نیستم؟. ترجمه فرهنگ امیری. انتشارات جامی.

۱۴. ساروخانی، باقر. (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. انتشارات سروش. چاپ هجدهم.
۱۵. سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۳۸۸). عرفی شدن دین. انتشارات امام صادق (ع). چاپ دوم.
۱۶. شرفی، محمدرضا. (۱۳۸۱). پاسخ به سؤالات نسل جوان. انتشارات تزکیه. چاپ دوم.
۱۷. طاهری، حبیب‌الله. (۱۳۸۴). درسهایی از کلام جدید. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. چاپ اول.
۱۸. طبری، محمدبن جریر. (۱۴۱۲). جامع البیان فی التفسیر القرآن. انتشارات دار المعرفه.
۱۹. عالمیان، علی‌اکبر. (۱۴۰۰). ماهیت حوزه سکولار از منظر مقام معظم رهبری: مولفه‌ها، چالش‌ها و راه برون‌رفت از آن. انتشارات شهید کاظمی. چاپ اول.
۲۰. کلینی، محمدبن یعقوب. (۱۳۹۱). اصول کافی. ترجمه حسین استادولی. انتشارات دار الثقلین. چاپ دوم.
۲۱. گیدنز، انتونی. (۱۳۸۴). مدرنیته و هویت شخصی. نشریه حرفه: هنرمند. شماره ۱۳.
۲۲. لای، جان. (۱۳۷۷). نامه‌ای در باب تساهل. ترجمه شیرزاد گلشاهی کریم. انتشارات نشر نی. چاپ اول.
۲۳. لنکستر براون، پیتر. (۱۳۹۴). تاریخ پیدایش غرب مسیحی. ترجمه بهاء‌الدین بازرگانی گیلانی. انتشارات علم. چاپ اول.
۲۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۳۸۸). بحارالانوار. انتشارات کنافروشی اسلامیه. چاپ چهارم.
۲۵. مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. انتشارات شرکت چاپ و نشر بین‌الملل. چاپ هفتم.
۲۶. مکارم‌شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. انتشارات دارالکتب الاسلامیه. چاپ دوازدهم.
۲۷. میل، جان استوارت. (۱۳۸۸). درباره‌ی آزادی. ترجمه محمود صناعی. انتشارات روشنگران و مطالعات زنان. چاپ اول.

۲۸. هاکشلد، آرلی راسل. (۱۹۸۹). شیفت دوم: والدین شاغل و انقلاب در خانه.

انتشارات پنگوئن وایکینگ. چاپ اول.